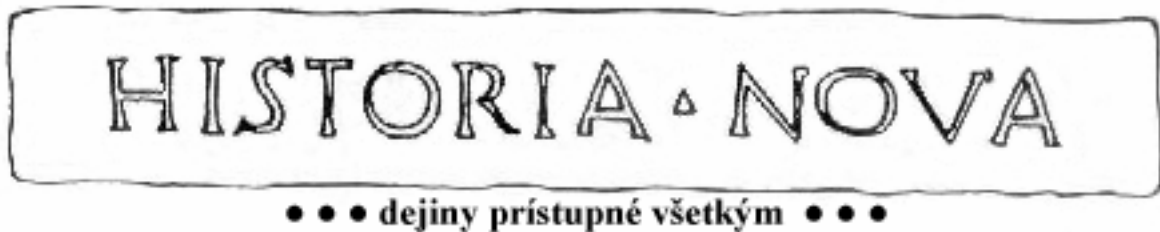

**FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KOMENSKÉHO
V BRATISLAVE**

Katedra slovenských dejín

II – 2011 – 1

Štúdie k jubileu Pavla Jozefa Šafárika

Editor
Peter Podolan

Bratislava 2011

Pavol Jozef Šafárik

1795 – 1861

editoriál

Okolo nás sa neustále mihajú výročia, pohyblivé série čísel odpočítavajúcich sa k istým medzníkom. Niektoré z nich sú známe a dobre sledované, iné skôr súkromné a na ďalšie sa vlastne už zabudlo. Okrúhle výročie úmrtia Pavla Jozefa Šafárika určite nepatrí k tým veselým, ale znovu dokladuje fakt, že človek ako biologická bytosť nežije večne. To dokážu iba myšlienky.

Pavol Jozef Šafárik sa vo všetkých rovinách svojej činnosti zapísal šarlátovým písmom aj do veľkej knihy historiografie. Vlastne to bol on, komu vďačíme za dnešné uchopenie národných dejín a tiež tézu, že o svojom národe môže „správne“ písať iba jeho príslušník. Ale napokon národné dejiny neboli jeho vynálezom, v skutočnosti iba reagoval na módnú vlnu, ktorá sa vznášala v celej Európe. Práve Šafárik z defenzívnej pozície prekliesnil cestu k pozitívnemu sebedovodomému objektivismu historiografie, hoci samozrejme v rámci dobových nuáns romantizmu. Už vtedy sa súčasne postavil slepému nacionalizmu v dejinách, ktorý historickej vede iba škodí. Toto všetko dokázal jeden človek, v jednom živote a práve k jeho odkazu sa právom hlási aj moderná slovenská historiografia (a z rozporuplnosti prístupu aj čo-to podedila).

Dnes, pri relativizme našich dní (či vyprázdnení ich hodnôt) sa často diskutuje aj o náplni dejín ako takých. Jednou z tém je aj (ne)opodstatnenosť práve národného poňatia dejín. Diskutuje sa veľa a plodne, hoci mnohé z týchto plodov sú jalové. Využívajú sa argumenty veľkých osobností, poučky a tézy historických, sociologických či psychologických škôl, načiera sa až na dno empirických zásob, všetko sa krúti, vytrháva z kontextu a doladuje podľa potreby – nakoniec tak je to pre ľudské uvažovanie prirodzené. Vanitas vanitatum.

Treba si uvedomiť, že akékoľvek delenie dejín je iba akousi barličkou, umelým útvarom, a ako všetko vytvorené za nejakým účelom, prestáva vyhovovať pre účely iné. Do niektorých škatúl sa zmestí takmer všetko, iné škatuľky nepojmú takmer nič. Zostáva sa teda pripojiť k imperatívnu krédu nebohého Vladimíra Macuru: „Neškatuľkovať!“ Týka sa to tak chronologických medzníkov, ako aj ohraničenia problematik. Je zrejmé, že v danom okamihu je pomocné rozdelenie problematiky kvôli rozsahu či určitosti štúdie či vystúpenia dokonca nutné. Nikdy ale nemožno deliť prirodzené celky a nevnímať pri tom komplexnosť vzťahov ich súčastí.

Hoci máme všeobecné dejiny, vnímaniu svetových dejín v globále či akosi voltairovskom univerzálnom poňatí sa venuje málokto. Pestujú sa vlastne národné či regionálne dejiny zahraničia. Regionálne dejiny pri svojom ohraničení hrozia priam pretnutím logických väzieb – aj keď ide v skutočnosti a pri správnom poňatí o príslovečný kúsok torty, neraz sa stretávame skôr s konštruovaním akéhosi samostatného koláča, hoci nemožno podceňovať aj špecifiká regiónu. Ohraničiť môžeme územie, horšie je to už s vplyvmi ideí, taktiež nie každý sa správal ako Immanuel Kant, čo sa geografického obzoru týka.

Skutočne národné dejiny predstavujú problém. Odhliadnuc od problematických definícií národa, ktorých suma sa už síce skoro nemení, ale v jej rámci sa zdôrazňujú tie či oné prvky, podľa potreby. Zásadným je vôbec prepojenie etnicity s konceptom národa a dejinami.

Problematickým sa zdá už stopovanie počiatkov historických etníc. Archeológovia poučení kauzou Gustáva Kossinu nateraz (trochu pokrytecky) otázku spojenia archeologických kultúr

s etnikami (či skôr národmi) obchádzajú. Genetické analýzy však niektoré z tradičných téz nahlodali. Otázka má tak odborný, empirický aj praktický rozmer.

V historiografii, nespochybňujúc odbornosť, sa v tejto problematike presadzujú osobné názory a spor sa od faktografie presúva skôr k akémusi úniku v podobe terminologickej kabaly a definícií definícií. (Opäť tá prázdnota...!) Bojíme sa doby, keď nebudeme môcť doložiť, že náš starý otec bol naším starým otcom (volal sa inak!), trasieme sa pri otázke, či sa cítil byť naším starým otcom alebo vôbec príbuzným (v jeho „nočníkovom“ období). Ale žarty stranou – otázka identity je v tomto spore skutočne kľúčovou. Jej uchopenie je čisto hypotetické, relativizácia je dvojsečnou zbraňou. Identita obyčajne nie je samojediná, ale ide skôr o súbor, meniaci sa tak od osoby k osobe, podľa regiónu či obdobia. Bezpochyby je možné relativizovať príslušnosť k akémukoľvek národnému spoločenstvu, a to aj v prípade, že je vybraný jedinec „hrdým“ príslušníkom svojho národa a to dokonca aj v súčasnosti.

Takisto hrozí tzv. Dobrovského efekt – v prípade českých rukopisných pamiatok preukázal silnú snahu o objektivitu a niektoré z nich označil priamo za falzá. Iste za tým môžeme hľadať aj konflikt ideológie osvietenstva a romantizmu či generačný spor, ale kvôli skutočnosti, že ho výroky stavali na opačnú stranu barikády, de facto pomáhal konštruovať výpady nepriateľskej nacionálnej propagandy (títo autori s objektivitou vonkoncom nepočítali). Výsledok? Dobrovský zostal v svojom boji sám a hrdinsky vzdoroval až do smrti. Je zrejme, že stále spory jeho zdravotnému i mentálnemu stavu príliš nepomohli. Hoci dnes ako múdri generáli po boji dokážeme oceniť jeho úsilie i pevné postoje, je to vlastne zbytočné, pretože chlieb sa lámal v inom čase.

Vrátiť sa musíme k téze, že o národe môže písať objektívne iba jeho príslušník. Nuž vskutku domorodci obyčajne lepšie poznajú svoj terén, ale dejinná sféra všetko mení. Záruka pôvodu nezaručuje nič a to ani v prípade vlastného prežitku danej udalosti. Zaiste sa i historik stáva zajatcom prostredia a domácej historiografickej tradície. Naopak, exotické práce zo zahraničia majú prizmu údajnej objektivitu a nových nečakaných uhlov pohľadu. Niekedy skutočne neočakávaných. Čo je menšie zlo – tendencie k nasledovaniu tradičných koridorov alebo prezentovanie slabej znalosti miestnych reálií a tvorba fantasmagórií?

Čo teda s národnými dejinami? Ak tradičné rámce zlyhávajú, akým spôsobom ohraničiť dejinnú sféru? Aj v dejinách platí, že všetkého veľa škodí. Hoci bojujeme za čo najväčšiu objektivitu v prístupe, nie je možné sa celkom zbaviť svojho pôvodu, tradícií, ideí a prístupu svojej doby. Pretože, ak sa môžu líšiť a líšia sa názory jednotlivcov, tak sa môžu líšiť aj jednotlivé národné pohľady. Je to prirodzené. Národné dejiny by mali byť budované iba na základe tohto konceptu. Deklarovať objektivitu a priznať svoj nacionálny prístup.

Aký je záver tejto úvahy? Nuž, je zrejme že, slovenská historiografia snahou o zdravú sebakritiku a objektivitu postupuje pozitívnym smerom. Je to zvlášť cenné pri porovnaní s niektorými bezpochyby nekritickými národnými historiografiami. Bolo by však vhodné, aby sa niektorí bádatelia vzdali sebeckého prístupu, ktorý diskredituje iné názory. O problémoch treba diskutovať a nie sa zakopávať v pozíciách. Málokterá z problematík ponúka iba čierne či biele riešenie. Je tomu tak iba pri čiernobielym videní. Rovnako je treba trpezlivo vysvetľovať svoje postoje, tak aby ich často nedôverčivé okolité národné historiografie pochopili. Osobitnú stránku tvorí informovanie laickej verejnosti a snaha vykoreniť extrémne a často nesprávne tézy. Kade ďalej je zrejme – hor sa do práce.

Peter Podolan

Odkaz Pavla Jozefa Šafárika

Peter Podolan

Meno Pavla Jozefa Šafárika už dávno nerezonuje tak silne, ako by si táto monumentálna osobnosť slovenských dejín zaslúžila. Je dokonca možné, že by dnes azda siedmim z desiatich ľudí nehovorilo nič. Zostáva tak v tieni „známejších“ štúrovcov. Skutočnosť, že po ňom niesla či nesie meno minimálne jedna obec, niekoľko ulíc, námestí, učená spoločnosť či univerzita, príliš nezaváži. V tomto roku si pripomíname okrúhle 150. výročie jeho úmrtia (26. jún 1861) a snáď sa aspoň v tomto jubilejnom roku stretne so zvýšeným záujmom o jeho život a dielo.

Odhladnuc od zákrut života, ktoré definovali možnosti, sa schopnosti Pavla Jozefa Šafárika prejavili na skutočne širokom poli humanitných vied. Pri ich vtedajšom vnímaní však vlastne existovala jediná „národná“ veda – slavistika. Mladý Šafárik stihol napísať a vydať iba jedinú básnickú zbierku, o ktorej neskôr nemal príliš dobrú mienku – už tu sa prejavila jeho príslovečná skromnosť, pretože mu s ohľadom na jeho vek, dobové pozadie, ale aj originálny obsah skutočne hanbu neurobila. Od poézie nebolo ďaleko k teórii literatúry, estetickým náhľadom a prekladom, okrem toho Šafárik zbieral aj ľudovú slovesnosť. Cez literárnu históriu sa neskôr dostal k jazykovede a histórii ako takej. Pri nehomogénnom profile jeho činnosti sa zaoberal rôznymi okruhmi bádania v slovanskej sfére, ale v kľúčových momentoch, nech pracoval v akejkol'vek oblasti, s jeho prácou možno spojiť dva termíny: perfekcionizmus a snahu o objektivitu, samozrejme v medziach búrlivého romantizmu.

Čitateľ azda odpustí, ak sa budeme ďalej zaoberať jeho bezprecedentným prínosom pre slovenskú, ale i slovanskú historiografiu v súvzťažnosti s dobovým vnímaním minulosti.

Pavol Jozef Šafárik už vo svojich prvých dielach i nevedeckého charakteru využíval historizmus, ktorý možno charakterizovať ako precit'ovanie obrazu idyllického zlatého veku minulosti, obdobia slávy Slovanov. Toto poňatie podobne ako u Jána Kollára a vlastne u celej tzv. generácie Vseslávie predstavovalo obrannú pozíciu proti Slovanom nepriateľským útokom zo strany konkurenčných nacionálnych hnutí, najmä Nemcov a Maďarov.

Čo sa týka formy prezentácie svojich názorov, Šafárik spočiatku preferoval poéziu. Po vydaní svojej zbierky básní a uverejnení ďalších jednotlivých poém, ho zaujali teoretické problémy súdobého básnictva. Tie súviseli s vysokým hodnotením antickej kultúry a snahou priblížiť sa i súčasnosti jej estetickým a jazykovým ideálom. Skutočnosť, že niektoré slovanské dialekty sú schopné využiť antickej metrické systémy, dávala takto tvorenej poézii náskok pred konkurenčnými jazykmi a básnictvom neslovanských národov. Šafárikov v podstate vedecký záujem o literárnu problematiku ho veľmi skoro priviedol k spracovaniu literárnych dejín, pre ktoré ako oporu nutne potreboval osnovu dejín politických. Z tohto dôvodu jeho nemecky napísané *Dejiny slovanskej reči a literatúry...* (1826) obsahovali v značnej miere historiografické náčrty dejín jednotlivých slovanských vetiev. Šafárik kvôli možnostiam, ktoré ponúkal obraz zjednoteného Slovanstva po národnoobrannej a politickej línii, uprednostnil všeslovanskú koncepciu a tento rozvrh preniesol už do tohto svojho diela.

Zhrnutie slovanských dejín, ktoré Šafárik podal v *Dejinách slovanskej reči a literatúry...*, predstavovalo prvú podobu jeho historiografických názorov, ktoré boli vtedy ešte veľmi ovplyvnené názormi iných autorov (najmä L. A. Schlözera, J. B. Rakowieckeho, N. M. Karamzina, J. Dobrovského a i.), no aplikoval aj svoje vlastné náhľady.

Najviac sa tu venoval otázke pôvodu Slovanov. V dávnej minulosti síce predpokladal ich príchod z Indie, ale inak ich považoval za autochtónny národ takmer na všetkých územiach, ktoré obývali v 19. storočí. Pri neexistencii iných historických správ využil

konceptie slovanských autorov uhorskej a poľskej historiografie, aby cez Sarmatov privlastnil Slovanom ich najstaršiu históriu. Podrobne tiež opísal postup a rozširovanie ich sídel, pre ktoré už mal dostatočnú oporu v prameňoch historikov z 6. storočia. Neobišiel ani charakteropis Slovanov, ktorý vnímal identicky ako J. Kollár. Veril vo vysokú kultúru Slovanov v dávnej minulosti, dokonca v existenciu ich vlastného písma, staršieho ako cyrilika. (V tejto dobe totiž platila domnienka o chronologickej prioritě cyriliky, hlaholika mala byť iba jej degradovaným derivátom.) Pod vplyvom Josefa Dobrovského sa venoval objasneniu pôvodu staroslovienčiny a oboch slovanských abecied (cyrilika, hlaholika). Značný priestor preto dostal opis aktivít, života a pôvodu vierozvestcov Konštantína a Metoda.

České dejiny opísal oddelene od moravských a slovenských. Prebral tézu o príchode Čechov do ľudoprázdnej krajiny, hoci priznal, že sa tamjší Nemci (Germáni) rozplynuli medzi Slovanmi, alebo odišli do hôr. (V *Slovanských starožitnostiach* už so žiadnymi zvyškami Nemcov nepočítal, v horách mali sídlieť tiež Slovania.) Územie Slovenska pokladal predovšetkým na základe jazykových indícií, ale i názorov autorov staršej historiografie za kolísku Slovanov. Súviselo to azda aj s už spomínanými Sarmatmi, ktorých považoval za priamych predkov Slovákov. Pozornosť venoval histórii Veľkej Moravy, jej zánik pokladal za koniec samostatných dejín Slovákov, napriek tomu sa ich meno malo opäť vynoriť v 15. storočí. Dielo venované dejinám literatúry teda obsahovalo pomerne podrobný prehľad slovanskej historickej problematiky. Šafárikov záujem o históriu, hoci v spojení s filológiou stále vzrastal.

Jeho vedecké bádanie, v nie celkom najpriaznivejších podmienkach, smerovalo k zbieraniu starých písomných pamiatok. Šafárik sa tiež zaujímal o historickú topografiu a usilovne pracoval na mape starého Srbska. V tomto období ho zaujala kniha poľského autora Wavrinca Surowieckiego, venujúceho sa opisu života starých Slovanov, ku ktorej mal ale množstvo výhrad. Spracovanie jej recenzie mu umožnilo oboznámiť verejnosť so svojimi pozvoľna získanými vedomosťami z odboru histórie. Recenzia určená na vydanie formou článku nakoniec dosiahla také rozmery, že ju Šafárik musel vydať ako samostatný spis – *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki* (1828). Aj toto dielo bolo vcelku prijaté kladne, azda aj z dôvodu, že najväčšia autorita schopná posúdiť jeho nedostatky – Dobrovský, ho už nestihla zhodnotiť. Jeho smrťou sa súčasne uvoľnila prvá pozícia rebríčka osobností slavistiky, o ktorú bojovalo hneď niekoľko bádateľov, no zaslúžene ju obsadil P. J. Šafárik.

Spísaním svojho bezo sporu najdôležitejšieho diela – *Slovanských starožitností* (1837) Šafárik s veľkým odstupom prekonal všetky svoje doterajšie historiografické náčrty a získal povest' vynikajúceho historika. Gigantické dielo, v podstate syntéza dejín jednotlivých slovanských národov znovu v monumentálnej všeslovanskej forme, prinieslo hneď niekoľko prevratných prístupov a zásadnú faktografiu.

Rozsah koncepcie celého predpokladaného diela úzko súvisel s chápaním pojmu „starožitnosti“. V zásade na kultúrnej báze postavená predstava diela rákala s vypracovaním úplného obrazu Slovanov v minulosti, kde spracovanie najstarších dejín Slovanov malo byť obohatené aj prezentáciou ich „historických“ vlastností, náboženstva, mytológie, ľudovej slovesnosti a literatúry, zachovanými archeologickými pamiatkami, urbanizmom a pod. Napriek tomu, že Šafárik nakoniec vypracoval iba dejepisnú časť, aplikoval tu i prehľad „mravopisnej“ časti, ktorú parciálne spracoval už v *Dejinách slovanskej reči a literatúry...* a následne sa tejto problematike venoval v niekoľkých štúdiách.

Dejepisný oddiel *Slovanských starožitností* v zásade obsahoval tematické okruhy načrtnuté už v *Dejinách...* Časový rozdiel medzi oboma prácami, za ktorým si musíme predstaviť obrovské množstvo bádateľskej práce, sa tak odzrkadľuje predovšetkým v miernych modifikáciách na určité otázky, čo je spôsobené predovšetkým „dozretím“

Šafárikovej vedeckej osobnosti. Pokračuje aj v prístupe riešiacom historickú problematiku celého slovanského sveta.

Práca s rozsiahlou pramennou bazou ukázala skutočný formát Šafárikovej analýzy a súčasne spôsob formulovania vlastných téz. Rozdelením dejín Slovanov najmä podľa predpokladanej dôveryhodnosti prameňov dokázal svoj kritický prístup k ich hodnoteniu, zvlášť keď sa *Starožitnosti* dominantne zaoberajú pohanskou érou Slovanov. Obzvlášť podrobné výklady ponúka 1. oddiel, teda skutočne najstaršia etapa slovanských dejín, keď Slovania pod týmto menom vlastne chýbajú v prameňoch. Okrem písomných prameňov síce Šafárik uznával výpovednú hodnotu „národnej poézie“ – eposov, piesní, ľudovej slovesnosti, v celej práci však po týchto prameňoch v podstate nesiahol. Podobne chápal význam archeologických pamiatok, no tieto pramene využíval tiež iba vo veľmi malej miere. Z dnešného hľadiska chápeme v negatívnom zmysle použitie fálz ako známe Rukopisy kráľovédvorský a zelenohorský, Mater Verborum či falzá Antonína Bočka z moravského diplomatára; z Šafárikovho hľadiska však išlo o nové pramene, ktoré mali vniesť svetlo do niektorých problémov, zo samozrejmych dôvodov s nimi Šafárik zaobchádzal ako s dôveryhodnými prameňmi. Sekundárna literatúra v *Starožitnostiach* predstavuje najmä súbor názorov, s ktorými náš bádateľ polemizoval alebo ich naopak použil na podporu svojich téz, je však zrejmé, že k nim pristupuje z pozície už formulovaného vlastného názoru na daný problém. K nadväznosti na uhorskú historiografickú tradíciu nám zanechal iba minimum spoločných bodov.

Jeho prínos treba charakterizovať predovšetkým očistením dejín Slovanov od privlastnených cudzích dejín, aj keď to znamenalo odhodenie niekoľkostoročnej tradície. Tento krok dokladá Šafárikovo sebavedomie, že dokáže toto „ochudobnenie“ Slovanov nahradiť novou dejepisnou faktografiou, budovanou už na prísne vedeckom základe. Týmto spôsobom Šafárik ohraničil najstaršie dejiny „zdola“ a podmienil ich smerodajnosť existenciou relevantných písomných záznamov. Vzdal sa „indickej“ i sarmatskej histórie. Podobne po racionálnom vymedzení pravlasti Slovanov pokladal ďalšie hľadanie „historických“ slovanských území za zbytočné.

Šafárik sa snažil byť nacionálne nestranný, hoci sa mu tento avizovaný predpoklad nepodarilo celkom splniť. Obraz Slovanov videl v pozitívach, kým najmä germánske etniká opísal ako primitívne a agresívne. (Takúto charakteristiku napokon o svojich predkoch šírili i nemeckí bádatelia, napr. J. G. Herder a i.) Aplikovaním národných mravných princípov do spôsobu konania národa v minulosti sa priblížil určeniu posledných systémov filozofie dejín.

Šafárik v diele dokázal, že Slovania sú indoeurópsky národ, oddávna obývajúcí Európu a aj na základe rasových teórií odmietol ich považovanie za „Aziatov“ a prišielcov. Na základe detailného rozboru etník a ich mien v dielach starovekých autorov prišiel s myšlienkou, že Slovania sa v dejinách často „ukrývali“ pod menami iných národov. Hoci je táto téza „staronová“, Šafárik jej vedeckým dokazovaním dodal novú vážnosť.

S rovnakou naliehavosťou sa venoval i otázke slovanskej pravlasti, kde vlastne prišiel s kompromisným riešením. Toto územie síce kládol najmä na pomedzie Poľska, Bieloruska a Ukrajiny, no najmä na základe diela Nestora integroval aj tradičnú koncepciu slovanskej kolísky v Podunajsku. Na týchto územiach považoval Slovanov za autochtónny národ.

Priestor opäť venoval charakteropisu Slovanov, kde nie je badať odchýlky od chápania v jeho predchádzajúcich prácach. Praniehoval tu najmä nesvornosť a ochotu preberať cudzie zvyky – obe skutočnosti dával do súvisu s nešťastnou situáciou Slovanov v 1. polovici 19. storočia. Určitou zmenou bol opis vojenských cností inak mierumilovného národa a charakter ich použitia v rámci akejsi civilizačnej úlohy. Ňou malo byť podľa Šafárika skultivovanie ladom ležiacej pôdy a jej „záchrana“ z rúk kultúrne menej vyspelých národov aj za použitia násilia v súvislosti s roľníckym charakterom Slovanov.

V malom rozsahu, pretože táto časť mala byť súčasťou „mravopisnej“ časti *Starožitností*, zosumarizoval niektoré archeologické pamiatky. Ich výpoveď bola pre tézy na základe písomných prameňov zásadná v zmysle, že im neodporuje.

Úloha, ktorú plnili Slovania v rámci európskych dejín, bola ochrana Európy pred dobyvateľmi z východu. V historicky „istom“ období slovanských dejín sa Šafárik zaoberal dejinami jednotlivých slovanských vetiev. Nás zaujíma majoritne obraz českých a slovenských dejín, ktoré od seba aj tu oddelil. V porovnaní s *Dejinami slovanskej reči a literatúry*... venoval viac priestoru osobnosti Sama, ktorého považoval za jedného z prvých zjednotiteľov slovanských etník. Jeho moravsko-slovenským náprotivkom sa stal najmä Svätopluk, hoci vyzdvihol i úlohu Mojmíra I. a Rastislava. Obdobie Veľkej Moravy bolo zásadným hneď z niekoľkých aspektov. Dokázateľne tu kvitla kultúra slovanského jazyka, tunajší Slovania „dobrovoľne“ prijali kresťanstvo, ktoré im umožnilo kultúrny horizont ešte rozvinúť, šlo o konkurencieschopný štátny útvar. V súvislosti so Svätoplukom však treba spomenúť ešte jeden, zvlášť dôležitý motív – Veľká Morava sa za jeho vlády stala štátom viacerých slovanských etník a táto skutočnosť mala veľký význam v súvislosti s víziou Šafárika i Kollára o znovuzjednotení všetkých Slovanov.

Po vydaní *Slovanských starožitností* sa Šafárik venoval histórii už iba rámcovo a zaoberal sa špecifickými problémami. Sám sa napokon za historika ani nepokladal. Vrátil sa k jazykovednej analýze starých písomných pamiatok, ich vydávaniu a bádaniu v paleografii. Hoci bolo aj toto bádanie veľkým prínosom pre historiografiu, ovplyvnilo ju skôr sekundárne.

Šafárik vždy vystupoval skromne a nesnažil sa o získanie svetskej slávy. Napriek niektorým prípadom zvláštnej tvrdohlavosti a zjavne nespravodlivých súdov jeho prezentácia pôsobí sympaticky. Deklarovaná objektivita (Padni komu padni!) bola samozrejme obmedzená mantinelmi dobových mravov. Pozitívnym príkladom je prípad dlhého sporu s Bartolomejom Kopitarom o chronologickú prioritu cyriliky a hlaholiky. Aj keď príčiny sporu boli aj osobné, Šafárik dokázal (hoci po takmer 20-tich rokoch) korigovať svoj názor. Podobne na sklonku života pri nových dôkazoch zrejme váhal aj o pravosti českých rukopisných fálz. Podobných príkladov či už vývoja vedeckého názoru, ale aj omylov by sme našli viac. Kladam je bezosporu, že Šafárik s chybami počítal a vkladal nádej do svojich nasledovníkov, že zlé tézy opraví a hranice poznania posunú ďalej.

Šafárikovo historické bádanie bezprecedentne ovplyvnilo historiografiu zvyšku 19. storočia a hlavne *Slovanské starožitnosti* sa stali kľúčovým dielom pre obraz Slovanov v najstaršej minulosti nielen pre slovanský, ale celý svet vo všeobecnosti.

jubileá

Životopisný náčrt k 150. výročiu úmrtia Pavla Jozefa Šafárika (1795 – 1861)

Peter Podolan

Zrod génia

Kobeliarovo (okres Rožňava) sa stalo kolískou Pavla Jozefa Šafárika 13. mája 1795. Pavol Šafárik, jeho otec, v tom čase pôsobil ako evanjelický farár, predtým bol učiteľom. Od matky Kataríny Káresovej možno stopovať aj príslušnosť k uhorskému zemanstvu – na tejto skutočnosti si však Šafárik nikdy nezakladal. Neskôr sám vyvrátil koketovanie s tézou, že by pochádzal z tzv. pastorskej dynastie, pretože bol hrdý, že jeho starý otec bol kováč.

Rodinná tradícia zrejme kvôli náboženstvu predpokladala príchod rodu v rámci pobielohorskej emigrácie z českých krajín. V regióne sa priezvisko Šafárik vyskytovalo minimálne v 17. storočí, čo rodinnú tradíciu nevyvracia. Najdôležitejšie v tomto ohľade je, že sám Šafárik sa do konca života pokladal za Slováka (a to aj vtedy, keď už zabudol rodné nárečie) a to napriek tomu, že svoje meno používal v rôznych verziách (Šafárik, Schaffarik, Šafáry či Šafařík). Súdobé problémy a ich riešenia vnímal zo slovenského uhlu pohľadu.

Školárenie a prvé plody práce

Šantením v prírode vraj „malý divoch“ strávil prvých šesť rokov svojho života. Intelektuálne zázemie rodiny už čoskoro zohralo pozitívnu úlohu. Malému Šafárikovi stačilo údajne iba ukázať abecedu a chlapec sa sám naučil čítať. Otec sa stal i jeho prvým učiteľom.

Neskôr rodičia mladého Šafárika poslali na štúdium do Rožnavy, kde navštevoval nižšie stupne gymnázia a okrem latinčiny sa tu naučil aj základy nemčiny a maďarčiny. Gymnaziálne vyššie ročníky potom absolvoval v Dobšinej, kde sa ďalej zdokonalil v nemčine. Ak spomenieme ešte znalosť češtiny, tradičného spisovného jazyka slovenských evanjelikov, Šafárik bol slušne jazykovo vybavený, ale ovládanie takéhoto jazykového súboru bolo v tejto dobe v určitých vrstvách spoločnosti bežné.

Na vrchole systému uhorského evanjelického školstva stálo lýceum. Šafárik navštevoval školu v Kežmarku v rokoch 1810 – 1814. Ústav v tomto mestečku, kde sa stretávali rôzne etniká, vtedy zažíval jeden zo svojich vrcholov a Kežmarok vďaka tomu niesol čestný epiteton „malá Jena“. Multinacionálny kvas a prvé dotyky s národným šovinizmom pomohli Šafárikovi zadefinovať vlastnú národnú identitu. V tomto ohľade ho pozitívne po ideologickej stránke ovplyvnili aj spisy Josefa Jungmanna. S pomocou zaniateného profesora Jána Genersicha sa Šafárik začal venovať štúdiu antickej literatúry. K dobre zvládnutej latinčine pridal aj znalosť gréčtiny a hebrejčiny. V rokoch 1812 – 1815 si popri štúdiu privyrábal ako vychovávateľ v rodine Goldbergerovcov. Hoci inklinoval ku klasickej vzdelanosti, čoskoro začal zbierať slovenskú ľudovú slovesnosť, hlavne piesne a venovať sa vlastnej umeleckej literárnej tvorbe. Svoju poéziu potom dokonca vydal knižne pod názvom *Tatranská múza s lýrou slovanskou* (1814). Súbor básní predstavoval kultivovaný a zrelý prejav. Okrem príležitostných klasicistických poém tu môžeme nájsť aj priekopnícke uchopenie jánošíkovej tematiky a básnicky spracované prvky slovanského charakteropisu.

Vrcholom vzdelania evanjelikov z Uhorska bolo štúdium na niektorej z nemeckých univerzít, pričom v tomto období bola obľúbenou univerzita v Jene. Na ceste sem sa Šafárik

snažil navštíviť známych slovenských a českých spisovateľov. Odporúčanie od Josefa Dobrovského mu neskôr umožnilo prístup k bohatým fondom univerzitnej knižnice. Až v Jene sa Šafárik definitívne zriekol úmyslu stať sa evanjelickým kňazom a študovať teológiu. Rozhodol sa stať učiteľom. Univerzitné mestečko bolo strediskom nacionálneho života a presadzovali sa tu myšlienky unifikácie Nemecka. Opatrný Šafárik sa podobným aktivitám vyhýbal a radšej sa venoval štúdiu. Okrem vyčerpávajúceho navštevovania prednášok bádala v univerzitnej knižnici, venoval sa samoštúdiu, spisovaniu vlastných podkladov a prekladom najmä z klasických jazykov či nemčiny. Cizeloval znalosti o milovanej klasickej literatúre, ale snažil sa načrtnúť aj možnosti rozvoja literatúry slovenskej. Výsledky tejto práce vydal v roku 1817 pod názvom *Promluvení k Slovanům*. Prostredníctvom Jána „Blahoslava“ Benediktího sa Šafárik na diaľku zoznámil s Františkom Palackým, ktorý vtedy študoval v Bratislave a rozvinul aj svoje kontakty s Jánom Kollárom.

Hľadanie zamestnania

Keď sa v júni 1817 vrátil na Slovensko, a aby vyplnil čas strávený čakaním na ponuky adekvátneho zamestnania, stal sa prechodne vychovávateľom v rodine Gašpara Kubinyiho v Bratislave a veľa času trávil v spoločnosti Františka Palackého. Plodom ich diskusií a samoštúdia bola práca *Počátkové československé prozodie* (1818). Rozpracovali tu hlavne implementovanie estetických noriem antiky do domácej poézie pri použití časomernej prozodie. Tento krok mal z hľadiska básnickej formy iba krátke trvanie, no dokázal rovnocennosť slovanských a klasických jazykov (hlavne gréčtiny). Pri dobovom porovnávaní s antickými vzormi to predstavovalo z kultúrneho hľadiska veľký úspech, keďže niektoré jazyky v strednej Európe tento vzor nedokázali nasledovať (ani v prekladoch). Na konci pobytu sa v Bratislave stretával s Jánom Benediktim a neskôr aj s Jánom Kollárom.

Nový Sad – problémy a bádanie

Šafárikovou prioritou bolo pôsobiť v slovanskom prostredí a tak prijal spomedzi viacerých ponúk miesto riaditeľa na srbskom pravoslávnom gymnáziu v Novom Sade. Ideály čerstvého absolventa čoskoro prešli skúškou ohňom. Mnohé z jeho očakávaní sa nenaplnili, naopak pohlcovala ho rutina, ktorú predstavovali byrokratické procedúry a pre ústav nevyhnutné ekonomické vyjednávania. V roku 1822 sa oženil s Júliou Ambróziovou. Toto manželstvo sa v priebehu rokov ukázalo ako veľmi vydarené, pretože Júlia pre manžela predstavovala veľkú oporu. V roku sobáša tiež prebehlo posledné stretnutie priateľov – Šafárika, Palackého, Benediktího a Kollára. Uskutočnilo sa v Pešti a pravdepodobne tu načrtli budúci program práce pre národ. Pobyt v Srbsku bol pre Šafárika stále problematickejší, pretože ako riaditeľ musel plniť požiadavky cirkevnej vrchnosti i svetských mecenášov. Vládnym nariadením bol v roku 1825 tejto funkcie zbavený kvôli tomu, že ako evanjelik študoval na nemeckej univerzite. Plat radového profesora mu sťažil podmienky pre výskum aj samotnú existenciu. Niekoľkokrát vážne ochorel, no stal sa aj otcom niekoľkých detí, hoci niektoré zomreli v útlom veku.

Aj keď podmienky a zázemie neboli najlepšie, neprestal bádať. Podarilo sa mu získať prístup do archívov a knižníc pravoslávnych kláštorov, kde usilovnou prácou nazhromaždil veľa cenných prameňov. Knižné novinky mu zasa posielali jeho známi. Od poézie sa preorientoval na jazykovedu, literárnu vedu a históriu. Mieru svojich vedeckých ambícií ukázal v nemecky písanej práci *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten (Dejiny slovanskej reči a literatúry)* z roku 1826. Stalo sa tak najmä z dôvodu všeobecnej zrozumiteľnosti tohto jazyka v učených kruhoch. Dielom chcel propagovať históriu a kultúrnu úroveň Slovanov. Pri systematickom všeslovanskom prístupe Šafárik

spracoval literárne dejiny všetkých slovanských národov. Jasne tak podporil model jednotného slovanského národa, do ktorého celku patrili všetky slovanské kmene (dnešné národy) s ich nárečiami. Literárno-historický blok v práci uviedol prehľadom všeobecných dejín Slovanov a rozpracoval aj stručné subkapitoly venované histórii jednotlivých slovanských kmeňov, pričom oddelil históriu aj literatúru Slovákov a Čechov. Poctivá práca sa dočkala pozitívnych ohlasov a autora povzbudila v ďalšom historickom bádani. Začal spisovať recenziu práce Vavrinca Surowieckeho, ktorá dokonca presiahla rozsah pôvodnej práce a v roku 1828 ju vydal pod názvom *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki (O pôvode Slovanov podľa V. Surowieckeho)*.

Okrem týchto historiografických prác sa na začiatku 20-tych rokov 19. storočia s Jánom Kollárom a Jánom Benediktim podieľal na vydaní zbierky slovenských ľudových piesní *Pisně světské lidu slovenského v Uhřích* (1823). Aktívne sa zaujímal o dianie na Slovensku, podporoval snahy o unifikáciu síl slovenských intelektuálov, ktorí boli rozdelení podľa konfesií, a podieľal sa na spolupráci katolíkov a evanjelikov v Pešti. Pozitívne zasiahol i do formovania srbského nacionálneho hnutia a jeho spisovného jazyka prácou *Serbische Lesekörner... (Srbská čítanka...)* z roku 1833. Vydávaním prameňov juhoslovanskej proveniencie, najmä starobyklých literárnych pamiatok, a bádanim v oblasti hlaholskej a cyrilskej abecedy sa zaoberal aj neskôr. Vypracoval tiež špecializovanú prácu o literárnych dejinách južných Slovanov.

Stovežatá Praha

Začiatok 30-tych rokov 19. storočia znamenal isté zhoršenie Šafárikovej situácie a tak sa rozhodol z Nového Sadu odísť. Prisľúbený pobyt v ruskom Petrohrade sa nakoniec nezrealizoval a Šafárik uvažoval aj o odchode do nemeckých krajín. V korešpondencii žiadal svojich známych a priaznivcov, aby mu pomohli nájsť nové miesto pôsobenia. Jeho priatelia v Prahe preto zorganizovali akciu s cieľom priviesť ho na českú pôdu, pretože Šafárik bol už v tejto dobe jednou z najvýraznejších osobností slavistiky. Založili peňažný fond, z ktorého spočiatku pražský pobyt Šafárika financovali – nájsť pre neho vhodné zamestnanie bolo totiž náročné. O tejto skutočnosti sa Šafárik nikdy nedozvedel. Súčasťou dohody bola aj podmienka, že ďalšie práce bude uverejňovať v českom jazyku. Tento fakt síce posilňoval prestíž českého národného hnutia, ale na druhej strane znižoval možnosti finančnej návratnosti Šafárikových projektov najmä s ohľadom na zahraničie.

V roku 1834 pôsobil ako redaktor časopisu *Světovzor*, v rokoch 1838 – 1843 ako redaktor *Časopisu Českého muzea* a v rokoch 1837 – 1847 ako cenzor. Cenzorský úrad bol zvlášť nepriemenný, pretože sa naraz ocitol medzi mlynskými kameňmi – musel znášať neustály tlak tak z vládnych kruhov, ako aj z radov českých obrodencov. Pri únavnej práci, ktorá zahŕňala čítanie tisícok strán textu týždenne, mu pomáhala jeho manželka. Šafárik sa chcel postu vzdať, úrady však jeho abdikáciu neprijali. Dôvodom odvolania sa nakoniec stal údajný mierny prístup k myšlienkam českých autorov, konkrétne radikálneho Karla Havlíčka Borovského. Od roku 1841 sa stal kustódom univerzitnej knižnice a v roku 1848 jej riaditeľom a na tomto mieste vydržal až do konca svojho aktívneho pôsobenia.

Slovanské starožitnosti

Hneď po príchode do Prahy sa Šafárik začal venovať práci na rozsiahlom diele o dejinách a kultúre Slovanov – *Slovanských starožitnostiach*. Dielo vyšlo v roku 1837 s podporou Matice českej a Českého národného múzea, finančný výnos pre Šafárika však nebol nijak uspokojujúci. Túto skutočnosť môžeme pokladať za hlavný dôvod, prečo druhý

„mravoučný“ diel nebol nikdy vydaný vo forme komplexnej práce a čiastkové výsledky bádania o slovanskej kultúre vyšli iba ako štúdie.

Slovanské starožitnosti sú dielom načrtnutým opäť v duchu koncepcie jednotného slovanského národa. Na základe písomných prameňov dokumentujú dejiny Slovanov od počiatku ich existencie, teda najhlbšej minulosti, až do prijatia kresťanstva, zhruba do 10. storočia. Šafárik spracoval dejinné príbehy všetkých slovanských kmeňov (dnešných národov), čo by bola v súčasnosti práca celého bádateľského tímu. Slovenské dejiny v spojitosti s moravskými opísal oddelene od českých. Načrtol tu tézy o autochtonite a sídelnej kontinuite Slovanov na území pod Tatrami, vedecky zadefinoval kultúrny, štátoprávny a politický význam Veľkej Moravy. Svojim výrokom o súmraku slovenských dejín po páde Veľkej Moravy sa stal de facto otcom tézy o tisícročnej porobe Slovákov. Práca bola napísaná s využitím dobovej pokrokovej historiografickej metodiky dejepisectva romantizmu. Pozitívnym, sebavedomým prístupom zaznamenal obrovský pokrok vo vnímaní slovanskej otázky v svetovej slavistike a skoro celé storočie zostalo toto dielo neprekonané. *Slovanské starožitnosti* formovali prístup k historickej skutočnosti u mnohých generácií českých, slovenských či slovanských intelektuálov a neskutočne dlho fungovali ako vyčerpávajúca príručka vedomostí o Slovanoch. Základné fakty obsiahnuté v práci sú platné dodnes, napriek niektorým dobovým interpretáciám a omylom.

Vo víre zmien

V úvode 40-tych rokov 19. storočia Šafárik spolu s F. Palackým vypracoval podrobnú obranu tzv. *Rukopisov*, (literárnych fálz) v ktorých pravosť predstavitelia českého národného hnutia skalopevne verili. Šafárik si zobral na starosť jazykovedný prístup, Palacký obsiahol problémy historiografie. Onedlho Šafárik vydal *Slovanský národopis* (1842). Skromná práca zobrazila celý slovanský svet, priniesla základné informácie o počte, jazyku a kultúre, jej súčasťou bol aj *Slovanský zeměvid*, mapa slovanského osídlenia v Eurázii.

40-te roky priniesli akceleráciu ideí nacionalizmu, príslušníci „generácie Všeslávie“, sa ale snažili tento rozbeh skôr tmiť. Viedli ich k tomu osobné prežitky a určitý nadhľad. Snažili sa pôsobiť v úzadí, ich nacionálna práca však bola v detailoch rovnako ambiciózná a temperamentná, hoci vedená s istou obozretnosťou. Na druhej strane sa k slovu dostávali príslušníci mladších generácií a ich program, ktorý sa v rozhodujúcich podrobnostiach od predstáv ich starších druhov odlišoval. S tézami o slovanskej unifikácii na jazykovej báze kolidovala nezvratne Štúrova kodifikácia slovenského spisovného jazyka z roku 1843. Osobnosti generácie Všeslávie, ale aj jazykoví staromilci voči degradácii tradičných zväzkov rázne protestovali. Jedným z iniciátorov protestu bol i Šafárik, ktorý za spisovný jazyk Slovákov presadzoval slovenskými prvkami vylepšenú češtinu. Zostavením zborníka takýchto názorov bol poverený Ján Kollár a v roku 1846 vyšli *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*. Šafárik tu v rozvážne ladenom príspevku uznal, že už príliš dlho žije mimo územia Slovenska, aby mohol hodnotiť a chápať dianie na Slovensku. Jeho autorita tak zmierňovala napätie v tomto spore.

Na jar roku 1848 sa Šafárik veľmi aktívne angažoval v nacionálnom súperení. Zúčastnil sa vo viacerých deputáciách českého národného hnutia, ale neopomenul ani práva Slovákov. Pomáhal pri organizácii Slovanského zjazdu v Prahe, stal predsedom jeho československej sekcie, neformálne bol ale považovaný za jeho kľúčovú postavu. Hneď na začiatku zjazdu prekvapil radikálnym prejavom a podporil idey, kvôli ktorým radšej politicky pragmaticky uvažujúci Palacký zhromaždenie opustil. Šafárik svoju obľúbenosť a váhu využil počas pražskej revolúcie. Aj keď s násilím nesúhlasil, vyjednával a zmierňoval niektoré výstrelky príliš agilných študentov. Hoci výsledky zjazdu i revolúcie nevedli k požadovaným zmenám, naskytl sa nám tento ojedinelý náhľad za fasádu Šafárikovej inak

vždy opatrnej prezentácie. Toto odhalenie čoskoro oľutoval a v záchvate strachu spálil časť podľa neho nebezpečnej korešpondencie. Napriek deklarovanej loyality k režimu a neutrálnemu vystupovaniu bol totiž podozrievaný z politického panslavizmu.

Po neúspechu revolučnej vlny v monarchii sa ešte viac utiahol a venoval sa vedeckej činnosti. Oprášil zbierku prameňov z juhoslovanského prostredia a začal sa opäť zaoberať otázkou pôvodu cyriliky a hlaholiky. Zastával názor, že staršou z oboch abecied je cyrilika, kým hlaholika mala vzniknúť jej degradáciou. Ostré polemiky na túto tému viedol už skôr s Bartolomejom Kopitarom, žiakom Josefa Dobrovského, ktorý zastával opačný názor. Za spormi sa skrývali aj osobné nevráživosti a súperenie o pomyselnú prvú pozíciu v slavistike. Šafárik nakoniec po dlhoročnom výskume prešiel v práci *Über den Ursprung und Heimat der Glagolitism (O pôvode a vlasti hlaholiky)* z roku 1859 de facto na pozíciu dávno nebohého Kopitara a uznal prioritu hlaholiky. Niektoré z pamiatok najstaršieho slovanského písomníctva aj vydal, hoci to bola z hľadiska prípravy tlačiarskych typov, nesmierne nákladná a pritom finančne nenávratná práca, lebo ju mohol oceniť len úzky kruh odborníkov.

Psyché je krehká vec...

Koniec života velikána je poznačený viacerými nejasnosťami. Kým tradičné úvahy smerovali k súbehu chorôb, ktoré ho trápili už v Novom Sade, záznamy jeho lekára zase hovoria o chronickej hypochondrii. Paranoja, stres a pocit ohrozenia sa podpísali pod likvidáciu ďalšej dávky korešpondencie. Tieto pocity mohol posilniť aj fakt, že na sklonku života s veľkou pravdepodobnosťou zistil, že niektoré z názorov ktoré vehementne bránil sa nezakladajú na skutočnosti. Obrat v otázke priority cyriliky a hlaholiky, ale tiež odhalenie *Libušinho soudu (Rukopis zelenohorský)* ako falza (chemickú analýzu vykonal jeho syn Vojtech) ním muselo otriasť, keďže patril k neochvejným zástancam jeho pravosti. Pravdepodobne mal pochybnosti aj o niektorých ďalších českých písomných pamiatkach z dnes zrejmého súboru fálz. Podobne ho tiež zasiahlo aj sťahovanie do nového bytu a nepríjemný fakt, že v nových priestoroch nemohol z debien vybaľiť všetky svoje knihy. Za nejasných okolností sa neúspešne pokúsil o samovraždu, keď v máji roku 1860 skočil do Vltavy pri Reťazovom moste (v blízkosti Národného divadla). Po čiastočnom zlepšení stavu zomrel o rok neskôr 26. júna 1861.

Zakľúčenie

Pavla Jozefa Šafárika osud priviedol na niekoľko pôsobísk mimo Slovenska. Všade pracoval v prospech slovanskej myšlienky a stal sa významným predstaviteľom hneď niekoľkých slovanských národných hnutí, predovšetkým slovenského, českého a srbského. Jeho zásadné diela sa stretli s ohlasom v celom slovanskom svete a prekročili aj jeho hranice. Ako spolukodifikátor ideológie panslavizmu do istej miery predznamenal aj myšlienku európskej integrácie, ale jeho odkaz pre dnešok predstavuje predovšetkým kultivované rozvíjanie vzdelania a kultúry.

Pavol Jozef Šafárik nie je rozporuplnou slovenskou osobnosťou, hoci jeho život, konanie i uvažovanie ovplyvnili rôzne zákruty a azda preto zostáva trochu nezaslúžene v tieni iných. Pravdepodobne by si to však sám želal – povahou bol veľmi mierny a skromný, i keď sa vedel rozvášniť pri odborných otázkach. Pri sledovaní svojho cieľa, pri šírení odborných znalostí nikdy neľutoval peniaze, hoci sa často dostával až na hranu svojich finančných možností. Predstavuje nasledoviahodný prototyp vedca, človeka mohutnej vnútornej morálnej sily, pretože napriek prvkom romantizmu, bolo jeho želaním smerovať k pravde, čomu zasvätil najlepšie roky svojej existencie.

HISTORIA NOVA

II – 2011 – 1

Štúdie k jubileu Pavla Jozefa Šafárika

Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra slovenských dejín
Gondova ul. 2
P.O. Box 32
814 99 Bratislava

Editor: Peter Podolan

Redakčná úprava: Peter Podolan

Redakčná a jazyková úprava anglických textov: Zuzana Hajachová, Zuzana Orságová

Vydanie prvé; 2011

Pre **Katedru slovenských dejín Filozofickej fakulty UK**

vydal

STIMUL – Poradenské a vydavateľské centrum Filozofickej fakulty UK

Bratislava 2011

ISBN 978-80-8127-025-3

EAN 9788081270253